

מתורתם של רבותינו

הרב שמואל בן שלום

עורך

ירושלים

הקדמה ללימוד פירוש רמב"ן על התורה

מאמר רביעי . דרך הרמז

א. הגדרת המונח רמז.

ב. רמז הפשט.

ג. רמז הדרש.

ד. רמז האמת

ה. רמז ימות עולם.

ו. רמז לשון הבינוני.

ז. סיבת הרמזים.

נספח: התגין והאותיות

א. הגדרת המונח רמז

דרך הרמז היא דרך פרשנות למקרא, בה ניתן להשתמש כדי להעלות מתוכו שלל סוגי משמעויות שונים זה מזה. הגדרת המונח רמז נמצאת בדברי הרמב"ן עצמו על הפסוק "ומה ירזמון עיניך".¹ על כך כותב הרמב"ן "שמתוך רמיזותיך ניכר... ולא תפרש זה אבל תקרא תיגר כמסתיר עצמו".²

דרך הפרשנות הזו היא דרך של אסוציאציה: המקרא משתמש בביטויי לשון מסוימים, מצמיד פרשות מסוימות זו לזו או מתאר אירועים מסוימים, וזאת כדי שנלמד מתוכם רעיונות הקשורים לדברי המקרא. הרעיונות אינם עולים מתוך דברי המקרא בקריאה ישירה אלא הם צומחים מתוכם בעקיפין, אם שדברי המקרא מסמלים את הרעיונות הרמוזים בהם או שהם עולים מתוכם בהכרח, מתוך עיון בעומק הפשט.

כל סוגי הפירושים של הרמב"ן משתמשים בדרך זו: דרך הפשט, המדרשים ודרך האמת.

² פירוש לכמדבר טז, א.

¹ איוב טו, יב.

ב. רמז הפשט

הרמז הראשון הוא **רמז הפשט**. ברמז זה משתמשת התורה פעמים רבות כאשר היא כותבת דבר מה ומתייחסת בעקיפין לדבר אחר, כאשר הדבר האחר אינו מפורש בכתוב אלא נלמד מן הדבר הראשון. למשל, ה' אומר ליעקב " וְאֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיִצְחָק לְךָ אֶתְנַנֶּה".³ והרי הארץ הובטחה גם ליעקב כבר לפני כן,⁴ אם כן למה נאמר שהארץ ניתנה עד עתה רק לאברהם וליצחק? הרמב"ן מפרש שכוונת ה' 'אתננה לך כפי שנתתי להם' דהיינו בשבועה, כשם שנשבעתי להם. כך גם מתבאר מה שנאמר בכל מקום⁵ שה' נשבע לתת את הארץ גם ליעקב, בעוד שבבראשית אין שבועה מפורשת ליעקב.

פעמים רבות הרמז הוא עצם הזכרת דבר מה כאשר לכאורה אין צורך להזכירו בסיפור. כך למשל, כאשר נושא יצחק את רבקה נאמר "וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבָהּ וַיִּנָּחֵם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ".⁶ מה טעם להזכיר שבעל אוהב את אשתו? אלא שסמך הכתוב את אהבת רבקה לנחמת יצחק לאמור שהיה יצחק אבל ביותר על אמו, וכיוון שאהב את רבקה נתנחם מאבלות אמו. נשים לב שרמז זה הוא פשט במובנים מסוימים: הרמב"ן משתמש בו כחלק מפרשנותו המקורית לתורה, כדי ליישב קושיות פשטניות, ולשיטתו התורה עצמה מסתמכת עליו כדי לבאר את סיפורה.

המונח רמז יכול גם לשמש בדרך פשטנית לחלוטין, כל זמן שהוא עונה על הכלל שקבעתי: התורה מתייחסת לדבר מסוים בדרך עקיפין. אתן כאן דוגמה שבה פשט התורה הוא שהיא משתמשת באמירה מסוימת כדי לרמוז על דבר אחר: אברהם משביע את עבדו " אֲשֶׁר לֹא תִקַּח אִשָּׁה לְבְנֵי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי".⁷ העבד שואל מה יעשה אם לא תאבה האשה ללכת אחריו, ואברהם עונה "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם ... יִשְׁלַח מַלְאָכּוֹ לְפָנֶיךָ וְלִקְחָתָ אִשָּׁה לְבְנֵי מִשְׁם: וְאִם לֹא תֵאָבֵד הָאִשָּׁה לְלֶכֶת אַחֲרַיךָ וְנִקִּיתָ מִשְׁבַּעְתִּי זֹאת...". הרמב"ן כותב "ויתכן כי משבועתי זאת ירמוז למה שאמר 'ולקחת אשה לבני משם' ולא ירמוז לאשר אמר לו 'לא תקח אשה לבני מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי'. וזה טעם 'זאת'. ולכך אמר העבד 'וְאִפְּנֵה עַל יָמִין אוֹ עַל שְׂמֹאל'⁸ ולא אמר אשובה לי".⁹ במילים 'שבועתי זאת' מתייחס אברהם לאמירה קודמת שלו. התייחסות זו היא התייחסות עקיפה, כי לא נאמר במפורש איזו שבועה. אם כן, אברהם רומז, מאחר וזה רק רמז, לא ברור לנו למה בדיוק רמז אברהם, ועלינו להסתייע בדקדוק בפסוקים כדי לפענח את הרמז.

ג. רמז הדרש

באותה דרך עצמה נכלל **רמז הדרש** הוזה לרמז הפשט, אלא שבו השתמשו רבותינו בדרשותיהם, גם כדי ללמוד ממנו הלכות. פרטי רמז הדרש נתבארו במאמר השני בסדרה,

⁷ בראשית כד, ג.

⁸ בראשית כד, מט.

⁹ פירוש לבראשית כד, ט.

³ בראשית לה, יב.

⁴ בראשית כח, יג.

⁵ שמות לג, א ועוד.

⁶ בראשית כד, טז.

על דרך הדרש. נוסף שגם הרמב"ן עצמו משתמש בדרש הרמז כדי להצדיק את דעת חז"ל, גם שלא כדרשותיהם עצמם. כך מצאנו למשל בתורה "וְכָל אֲשֶׁר יִגַע בּוֹ הַזָּב וַיִּדְיוּ לֹא שָׁטָף בְּמַיִם וְכִבֵּס בְּגָדָיו וְרָחַץ בְּמַיִם וְטָמֵא עַד הָעֶרֶב:"¹⁰. על פי הפשט, נאמר כאן שזב מטמא אדם במגע רק אם לא נטל ידיים, אבל חז"ל דרשו 'מה ת"ל ידיו? לפי שנאמר 'ורחץ את בשרו במים' יכול אף בית הסתרים ת"ל 'וידיו' מה ידיו בנראה אף כל בנראה'. הרמב"ן מצדיק את דעת חז"ל ולא מטעמם, אלא על פי רמז הכתוב, כאילו נאמר 'וכל אשר יגע בו הזב בידיו, ולא שטף אותן במים עם כל גופו'. מכאן נלמד שגם דרך הרמז יכולה להיות קריאה נפרדת מדרך הדרש, ולכן גם היא רובד מרובדי התורה שאינו סותר לדעת חז"ל, כמו שביארתי במאמרים הקודמים.

רמז אחר הוא רמז המסתמך על ידע קודם. כלומר, מאחר ואנו יודעים, בגלל פסוקים אחרים או בגלל מסורת או על ידי דרך האמת, רעיון מסוים, אנחנו יכולים להבין שאליו רמז הכתוב בפסוק פלוני. גם רמז זה נתבאר במאמר על דרך הדרש, והוא **האסמכתא** או הסמך. אף על פי שהתורה ודאי נתכוונה לרמוז אליו, אין הסמך נחשב כדאורייתא¹¹, כי אין הוא צומח ישירות מן הכתובים, ולא היה ניתן להסיק אותו מהם ללא הידע המוקדם. אבל כאן נוסף שלא רק חז"ל עשו סמך לדבריהם, אלא גם אנשי המקרא. אברהם אבינו עשה כן, ובזאת תתבאר קושיה בפשט הכתובים: ה' אמר לאברהם "לָךְ לָךְ ... אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָךְ"¹² ואברהם הלך לארץ כנען, שאליה כבר התחיל ללכת לפני ציווי ה'. ההסבר לדבר הוא "אברהם מבראשונה ידע כי ארץ כנען נחלת ה' היא (מסתמא על פי חכמת האמת, שהייתה מצויה ביד הקדמונים) והאמין כי 'אל הארץ אשר אראך' ירמוז לו על ארץ כנען, או על כולה או על אחת מכל הארצות האל".¹³

נשים לב לסוגי הרמזים בהם משתמשת התורה ברמזי הפשט והדרש: ברמז הפשט והדרש שהוזכרו במאמר זה נמצא את רמז ההשוואה ('אתננה' כפי שנתתי להם), רמז הקישור, ('שבועתי זאת') רמז סמיכות פרשיות ורמז הייתור.

נבואות אינן שייכות באופן עקרוני לדרך הרמז אף שהן משתמשות הרבה ברמזים, שכן הן תמיד מתייחסות במילותיהן לאירועים עתידיים, ודיבור התורה על העתיד מלווה תמיד ברמזים. אם כן, בפשט התורה (במובן המלא של המונח: פרשנות ישירה לדברי התורה) עלינו לחפש את רמזי הנבואה (כלומר, דיבור עקיף על העתיד). כך נראה בברכת יעקב לבניו רמזים לאירועי העתיד¹⁴, ובברית בין הבתרים נרמזו שנות הגלות במצרים¹⁵.

ד. רמז האמת

תחום נוסף שאליו רומזת התורה בדרך הרמז הוא **רמז האמת**. כאן ישנה סיבה עקרונית לשימוש ברמז והיא שבדרך הפשט אין התורה חפצה להאריך בתעלומות הבריאה, הן

¹⁰ ויקרא טו, יא.
¹¹ המקורות לכל קטע זה הובאו במאמר 'דרך הדרש',
 פרק 'אסמכתא'.
¹² בראשית יב, א.
¹³ רמב"ן שם, פסוק ב.
¹⁴ פירוש לבראשית מט, כמה פעמים בכל הפרק.
¹⁵ פירוש לשמות יב, מ.

בסודות האלהות והן בסודות שלפיהם נוצר העולם שלנו, הם חכמת שערי הבינה.¹⁶ לכן משתמשת התורה בכתיבה הכפולה שהתבארה כבר במאמר 'דרך האמת', כלשון הרמב"ן "הכתוב יגיד בתחתונים וירמוז בעליונים".¹⁷ כך, מילת 'בראשית' רומזת לספירת חכמה שהיא ראשית הספירות, ולפניה האות ב' המבטאת את הכתר. שם אלוהים רומז לכוח הכולל את כל הכוחות, הם שרי מעלה.¹⁸ שם הוי"ה ואהי"ה רומזים לספירות מסוימות,¹⁹ המילה 'תרומה' רומזת למלכות המורמת מן העולם,²⁰ המילה 'זה' רומזת לשבע ספירות בחכמה, שבעת ימי בראשית רומזים לשבע הספירות ועשרה מאמרות לעשר ספירות (אף על פי שהיו ימים ממש, הם גם רומזים לספירות).²¹ כמו כן, מצוות שונות רומזות למשמעויות עליונות: עשרת ימי תשובה רומזים לעשר ספירות,²² הכרובים נעשים מזהב כדי לרמוז לאש שהייתה בהר סיני, והאש עצמה רומזת לספירת מלכות.²³ גם התכלת בציצית רומזת למלכות, גם כי כל הגוונים במרחק הופכים לגווני תכלת, וגם בשל שמה. ועוד דוגמאות רבות שתוארו במאמר הקודם.

בתחום דרך האמת משתמשת התורה בסוגי רמזים נוספים על הקודמים: נמצא את הסוגים שהוזכרו ברמז הפשוט והדרש, אבל גם את רמז הנוטריקון. למשל בשמות הקדושים, במילה בראשית או במילה 'זה', בהן נדרשות אותיות המילה. עוד רמז ייחודי לדרך האמת הוא רמז הציור: התורה משתמשת בציור מסוים המזכיר בתמונתו רעיון נשגב. יתכנו גם מקרים של רמזים מסובכים: מעשה בראשית נחתם במילה 'לעשות'²⁴ שהיא שם הפועל הבא בצורת עתיד. נלמד מכאן ש'אשר ברא אלוהים' הוא 'לעשות', כלומר מאותה בריאה ימשך העתיד להיעשות בעולם אחר כך. לכן יש להתבונן במעשה בראשית ולהבין ממנו את תולדות ימות עולם. ההתבוננות במעשה בראשית נעשית בדרך הציור, והיא תתבאר בסעיף הבא.

ה. רמז ימות עולם

רמז נוסף הקשור ברמז האמת הוא **רמז ימות עולם**, שמקרה פרטי שלו הוא רמז 'מעשה אבות סימן לבנים'. מכיוון שבריאת העולם נאצלה מתוך צורת השתלשלות האלהות, גם ההיסטוריה של העולם צמחה מתוכה. לכן תולדות הכרת שם ה' בעולם נרמזות בתורה. בששת ימי בראשית נרמזה ההיסטוריה של העולם, כאשר כל יום רומז לאלף שנים בדרך רמז הציור: בשני ימים ראשונים היה העולם כולו מים, רמז לשני אלפים של תוהו בהם לא קראו בשם ה'. יום ראשון הוא בריאת האור כנגד האלף הראשון שבו עדיין הכיר אדם את בוראו ולא הייתה עבודה זרה בעולם, ובשני הובדל הרקיע כנגד הבדלת נוח מן הרשעים. בשלישי יבשה וצמחים כנגד הופעת אברהם וביתו וקיום המצוות שהן פירות העולם. ברביעי שמש וירח כנגד בית ראשון ושני, אורו של עולם. בחמישי דגים ועופות כנגד שלטון

²¹ פירוש לבראשית א, ג.

²² פירוש לויקרא כג, כד.

²³ פירוש לשמות כה, א.

²⁴ בראשית ב, ג.

¹⁶ פירוש לבראשית ב, כג; מח, ז; שמות יב, ב.

¹⁷ פירוש לבראשית א, א.

¹⁸ שם.

¹⁹ פירוש לשמות ג, טו.

²⁰ פירוש לשמות כה, א.

האומות. בשישי חיות כנגד הופעת מלכות אימתנית ומתקרבת אל האמת יותר מן הראשונות²⁵, ואדם כנגד בוא המשיח, שיבוא אחרי כלות עשירית מהאלף השישי, בשנת קי"ח²⁶. בשבת יגיע העולם הבא שכולו שבת ומנוחה.

המערכת הזו נמשכת בסוד שנות היובל: העולם יתקיים ארבעים ותשע אלף שנה, בשבעה מחזורים של שבעת אלפים. בכל אלף שביעי יחרב העולם, ובאלף החמישים ישוב הכל לאשר לו אחוזת הארץ.²⁷ לסדר ההיסטורי הזה יש משמעות על פי דרך האמת: העולם נברא בשבע ספירות, והמלכות נפרדה מן התפארת, המייצגת את יתר שש הספירות. היפרדות המלכות היא הסתר פני ה' בעולם. סיום השבע מבטא את התאחדות המלכות עם התפארת ויתר שש הספירות, ובזאת מתגלה ה' בעולם והמציאות מתוקנת. סיום שבעת המעגלים של השבע מבטא את התאחדות כל הספירות עם מקורן, האין סוף ברוך הוא, וביטול המציאות.²⁸

בתוך המערכת הזו יש מערכת רמזים נוספת: תולדות עם ישראל, כביטוי להתגלות האלוהית בעולם. המערכת הזו היא המכונה **מעשה אבות סימן לבנים**. גם היא פועלת בדרך הציור, ויסודה הוא ברמז הייתור: למה נזכרו כל תולדות האבות, והאריכה בהם התורה כדי כל ספר בראשית? ההסבר לכך הוא שה' רצה להראות בתולדות האבות את תולדות עם ישראל. הטעם לכך הוא שכאשר נגזרת גזירה בשמים אין היא חייבת להתקיים בוודאות, אלא היא תלויה ועומדת, אלא אם כן עשה הנביא סימן בארץ כדי לקיים אותה, כמו שעשה אלישע למלך ישראל: הוא ציווה עליו להכות בחיצים על הארץ, והמלך הכה שלוש פעמים. אז קצף עליו אלישע ואמר לו שאם היה מכה חמש או שש פעמים היה מכה את ארם כליל, וכיוון שהכה שלוש פעמים ינצח אותם שלוש פעמים²⁹, לכן עשה ה' לאבות מעשים שיסמלו את קורות בניהם אחריהם³⁰:

אברהם מסמל בעיקר את קורות האלף השלישי או ההיסטוריה של עם ישראל מגלות מצרים עד בניין הבית: כניסת אברהם לארץ כנען דרך שכם מסמלת את כיבוש שכם בידי שמעון ולוי, וחנייתו בין בית אל ובין העי מסמלת את תחילת כיבוש יהושע שהיה בשילוח מרגלים בין בית אל ובין העי. ירידתו למצרים וצאתו משם היא ירידת בני ישראל למצרים וצאתם.

יצחק מבטא בעיקר את האלף הרביעי או תקופת המקדש: ירידת יצחק לארץ פלשתים היא כנגד גלות בבל ומאבקיו עם הפלשתים על הבארות הם כנגד שני מקדשים וחורבנם, ומקדש שלישי שלא חרב.

ונאמין בכלל הדבר ומין תיקון הדברים והמועדים בפירושינו נאמר שמא כדברינו כן הוא וברוך היועד אמת.

²⁷ פירוש לויקרא כה, ב.

²⁸ פירוש לבראשית ב, ג; שמות כ, י; ויקרא כה, ב; פירוש לספר יצירה משנה א.

²⁹ מלכים ב, יג, טו-יט; עיין שם.

³⁰ הרעיון מוסבר בפירוש לבראשית יב, ו. לאורך כל תולדות האבות מבוארת ההקבלה לתולדות הבנים.

²⁵ אולי היא האסלאם שעלה באמצע האלף החמישי. יש שזיהו אותה עם האלמוחדין שכבשו את ספרד במאה האחרונה לאלף השישי, וצריך עיון.

²⁶ ועיין בדרשת תורת ה' תמימה, ד"ה 'עוד התורה מאירת עיניים בעתידות'. קץ זה כבר עבר, אבל על זה כתב הרמב"ן בספר הגאולה שער ד "דברינו בקץ דברי שמא ואפשר ואין אצלנו בו דבר ראוי לגזור בו גזירה אמיתית ולאמור בו מאמר חלוט שהוא ככה כי אין אנו נביאים לאמר כן בסודות האלוהים, אבל אנחנו מקווים אל הזמן שיבוא

מנחם אב תשע"ז מילון

יעקב מבטא בעיקר את האלף החמישי או עידן הגלות: מאבק יעקב עם עשיו הוא כנגד יחסי ישראל ורומא - הנצרות, המשולה לאדום. ירידת יעקב למצרים היא כנגד גלות רומי, ועליית גופתו משם היא כנגד הגאולה השלמה במהרה בימינו, בתחילת האלף השישי. עשיו עצמו מסמל את רומי, ועשרת אלופיו מסמלים עשרה מלכים אדומיים שימשלו במלכות הרביעית, והעשירי מהם ימשול על רומי ומשם תתפשט מלכות אדום על העולם כולו.³¹

יש גם חריגות ממבנה זה: יעקב רואה באר בשדה והיא מסמלת את בית המקדש. הוא חונה בשכם וקונה חלקת שדה, רמז לכיבוש שכם בידי שמעון ולוי בנוי מייד לאחר מכן. הוא משליך חץ וקשת לעברה כדי לסמל את כיבוש הארץ כולה ביד צאצאיו.

כמו כן, האבות מקבלים גם נבואות גמורות, השונות מדרך הרמז, והנבואות עוסקות בתולדות עם ישראל, ארבע המלכויות כולן וביאת המשיח.

וכל כך חזקה היא משמעות מעשה אבות סימן לבנים, עד שכשם שבפרשת בראשית ונח מתוארת בריאת העולם, כך האבות בראו במעשיהם את תולדות עם ישראל, ולכן כל ספר בראשית הוא ספר היצירה.³²

רמז ימות עולם מופיע במקומות נוספים בתורה: מלחמת משה ויהושע בעמלק מסמלת את מלחמת המשיח ואליהו בבני אדום בזמן הגאולה.³³ הסיבה להזכרת מנורת אהרן מיד אחרי קרבנות הנשיאים בחנוכת המזבח, בתחילת פרשת בהעלותך, היא כדי לרמוז לחנוכת המזבח של בני אהרן החשמונאים שתהיה גדולה מחנוכת הנשיאים.³⁴

ו. רמז לשון הבינוני

דרך רמז היסטורי אחרת היא רמז לשון הבינוני. לשון הבינוני הוא דרך הרמז התלוי בברית ה' עם עם ישראל. כאשר כרת ה' את בריתו איתנו, גזר שאם נחטא ניענש, ואם נעשה את המצוות נקבל שכר. אבל גלוי וידוע היה לפנינו מתי נקיים את הברית ומתי נסור ממנה, ומה יקרה לנו. אלא שהתורה לא רצתה לכתוב במפורש את הרע שיבוא עלינו³⁵, ולכן כתבה את הדברים בלשון המשתמעת לשתי פנים: לשון תנאי ולשון נבואה. דבר זה נפוץ בעיקר בספר דברים, שהוא ספר הברית בין ה' ועם ישראל, ובברית בחוקותי. לכן נאמרו פרשות התוכחה שבדברים בלשון תנאי, אבל הן משתמשות בלשון 'כי יהיה' שמורה על עתיד ודאי.³⁶ ההבטחה על כיבוש הארץ מסוייגת ב"לא תוכל פלגתם מהר פן תרבה עליך חטאת השדה"³⁷, מה שרומז לפתוב בברית בחוקותי שאם נעשה רצון ה' לא נתיירא מן החיה, ומכאן ילמד השומע שבני ישראל אינם עתידים לעשות רצון ה'. בדומה לכך מצוות מינוי מלך באה בלשון

³¹ בהתאם לדברי הרמב"ן בספר הגאולה (שער ג), נראה שעשרת מלכי אדום הם עשרת האפיפיורים הראשונים, ולדעת הרמב"ן האפיפיור העשירי חי בימי קונסטנטינוס הגדול שהשליט את הנצרות על רומא. דברים אלו אינם תואמים למקובל היום בספרי ההיסטוריה.

³² פירוש לשמות א, א.

³³ פירוש לשמות יז, ט.

³⁴ פירוש לבמדבר ח, ב.

³⁵ פירוש לבמדבר יד, א.

³⁶ פירוש לדברים ז, כה.

³⁷ דברים ז, כב.

של מצווה ושל נבואה "וְאִמְרַתְּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כָּכָל הַגּוֹיִם"³⁸, כי עתידים ישראל לעשות הרע ולהתאוות למלך ככל הגויים. כיוון שבחרה התורה בדרך זו, השתמשה בה גם בעתיד הטוב, ולכן נכתבה פרשת "וְאִם יִרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבֻלְךָ" בלשון תנאי והיא תתקיים לעתיד לבוא.³⁹

שלוש פרשיות של קללות נאמרו בתורה, כולן בלשון תנאי, אבל כולן תתקיימנה. והן רומזות כל אחת לגלות אחרת: קללות בחוקותי רומזות לגלות בית ראשון, וסיומן לשיבת ציון. קללות כי תבוא רומזות לגלות רומי, וסיומה לגאולה השלמה. הקללה בנצבים רומזת לגלות עשרת השבטים, ואינה מסתיימת בגאולה. אחרי שמסיימת התורה את דברי התנאי בלשון הבינוני היא עוברת לדבר בלשון נבואה גמורה, היא שירת האזינו⁴⁰, בה אומר ה' במפורש שבני ישראל עתידים לחטוא ולהיענש, ואף על פי כן לא ישמידם אלא ישוב ויגאלם.⁴¹

ז. סיבת הרמזים

כאשר נתבונן בדברים הכתובים כאן, נראה שכל דרכי הפרשנות של התורה וכל סודות העולם תלויים בדרך הרמז. משכך עלינו להבין את מהותו של הרמז. עומק הרעיון הוא שהרמז מפריד ומחבר בין הרבדים של העולמות, ואבאר את דברי: כל העולמות כולם נבראו במקביל זה לזה, וכל בריאה בעולם יש לה כוח מקביל בעולמות אחרים.⁴² הדרך המקשרת בין הדברים שבעולם הזה למקביליהם בעולמות האחרים היא דרך האסוציאציה או הסמל: כאשר דבר כאן מזכיר דבר בעולם אחר, הוא באמת התבטאותו של אותו דבר בעולם שלנו. גם העולם שלנו עצמו בנוי כך שכל דבר בו יכול לסמל דברים אחרים בעולם, והדברים שהוא מסמל משתקפים בו. הסיבה למציאות זו היא שכל הבריאה נבראה בדוגמה שבה נאצלה האלהות מאין סוף, וממילא כל המבנים הקיימים בעולם שלנו משקפים מבנים אלוהיים. ממילא גם מבנים מקבילים בעולם שלנו יכולים להשתקף זה בזה, והעולם כולו פועל בדרך הקשר ביניהם. כך, חולי כלבת שיראו דמות כלב שוטה או יזכרו בו ישתגעו וימותו.⁴³ עולמות עליונים יכולים להיות גם גזירת שמיים על העתיד, שקודם שהגיעה לעולם הזה היא מבנה שמיימי, וכאשר תגיע ארצה תהפוך למציאות גשמית.

אבל לעולם שלנו ישנה חשיבות גדולה במערך העולמות, והיא שהעולם שלנו מקבע את התנועה בכל העולמות. כאשר נעשית פעולה סמלית בעולם שלנו, מתנועעים העולמות העליונים לפיה. זוהי חשיבות מעשי הנביאים, וזהו סוד המצוות, שבגללו נקראו 'גזירת מלך - שגילה סודה ליועציו חכמי מלכותו'⁴⁴, כי מעשים שמסמלים את ספירותיו יתעלה משפיעים על הספירות. סוד זה היה ידוע לחכמי קדם, והם השתמשו בו גם להרע ולקצץ

³⁸ פירוש לבראשית ב, ח ואבוסאולה שם; שער הגמול

ד"ה 'אבל סוד העניין הזה שהדברים כפולים'.

³⁹ פירוש לבמדבר כא; ועיין פירוש לבראשית יט, כו.

⁴⁰ כמה פעמים, למשל פירוש לויקרא יח, ו; וראו שם יט, יט.

³⁸ דברים יז, יד.

³⁹ דברים יט, ח.

⁴⁰ דברים לב.

⁴¹ רמב"ן בכל הפרשות הללו; וכן בדרשת תורת ה' תמימה ד"ה 'עוד התורה מאירת עיניים בעתידות'; ובספר הגאולה.

מנחם אב תשע"ז מילון

בנטיעות.⁴⁵ זו הייתה מזימתם של בני ישראל כאשר עשו עגל זהב, כי הזהב מסמל את האש שהיא המלכות או הדין הרפה, והעגל מסמל את השור שבמרכבה, שגם הוא מידת הדין, ובני ישראל רצו בכך לקחת שפע מן המלכות. בכוחות דומים השתמשו גם מכשפים בני תקופת הרמב"ן, כמו בעל ספר הלבנה.⁴⁶

אבל כל זה מתרחש רק בדרך הרמז, או האסוציאציה. אם היו הדברים מתרחשים בדרך הפשט, הרי לא היו הרבה רבדים של עולמות אלא עולם אחד ובו הכל גלוי ופשוט. ה' רצה להסתיר את סודותיו, ולכן נבנה העולם במערכת של שכבות, שרק בדרך הרמז ניתן לעבור ביניהן. לכן באמת בדרך הפשט שכינה בישראל צורך הדיוט, ומטרת כל המצוות היא לתקן את נפשותינו,⁴⁷ אבל בדרך סוד שכינה בישראל צורך גבוה,⁴⁸ כלומר רק על פי הסוד יש קשר בין העולמות.

באותה דרך נכתבה התורה, שהיא שמותיו של הקב"ה והיא מכילה את כל העולמות כולם כפי שנתבאר בהקדמת הרמב"ן לתורה. לכן גם בתורה יש דרך פשט שמתייחסת רק לעולם שלנו, וגם בעולם שלנו אין היא מתייחסת כמעט לסודותיו העמוקים, הנובעים מהמבנים העליונים שעליהם הוא נבנה. אבל במעמקי התורה מתגלים רעיונות עמוקים יותר ויותר: בשלב הראשון מתגלה הדקדוק הפרטני בפשטי המקראות, שהוא המכונה דרש. רובד זה הוא דרש ביחס לפשט הרגיל, אבל פשט ביחס למה שמעבר לו. ברובד העמוק יותר מתגלים סודות התגלות האלהות בהיסטוריה ושערי הבינה שמהם הושתת הטבע, ומעבר להם משתקף המבנה האלוהי המכונן את המציאות כולה. כלשון הרמב"ן "הכל אמת ואמונה, חיצון ופנימי מן מעלה למעלה ומן רוממות לרוממות".⁴⁹

נספח: התגין והאותיות

בהקדמה לפירוש התורה של הרמב"ן נאמר שיש גם דרכי קריאה המפרקות את מילות התורה לחלקים, או אף מעיינות במבנה אותיות התורה. ברחבי הפירוש נמצאו רק מקרים מעטים של יחס לרכיבי המילים, והזכרתי מקרים כאלו במאמרים, כולל במאמר זה ברמז האמת. כמו כן משתמש הרמב"ן בגימטריאות, אבל תמיד תהיינה אלו גימטריאות שנזכרו בחז"ל. בעניין זה נאמן הרמב"ן לכלל שקבע בספר הגאולה⁵⁰, לפיו גימטריא צריכה להימסר במסורת ואינה יכולה להידרש על ידינו. לרמב"ן מיוחס ספר גימטריאות על התורה, והוא נדפס בימינו בחומש מקראות גדולות מהדורת עוז והדר. אבל בהתאם לעובדה זו, הסברה נותנת שאין הספר שייך באמת לרמב"ן. נמצאו בפירוש על התורה גם שימושים באותיות בפסוקי "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם",⁵¹ וידועים לנו גם מספר קמעות המיוחסים לרמב"ן. יתכן שיצאו באמת מתחת ידו.

⁴⁹ שער הגמול שם.

⁵⁰ שער א.

⁵¹ בראשית א, ה; ושם בפירוש.

⁴⁵ פירוש לשמות כ, ד.

⁴⁶ פירוש לדברים יח, ט.

⁴⁷ פירוש לדברים כב, ו.

⁴⁸ פירוש לשמות כט, מו.